

ЯК АДСТОЙВАЛІ ЎСХОДНІЯ ЗЕМЛІ

У пачатку 1919 г. па рашэнні ЦК РКП(б) Віцебская, Смаленская і Магілёўская губерні былі вылучаныя з БССР і далучаныя да РСФСР.

Пасля заканчэння польска-савецкай вайны і другога абвешчання БССР у ліпені 1920 г. Савецкая Беларусь засталася ў межах 6 паветаў былой Менскай губерні. Часткі этнічнай тэрыторыі Беларусі апынуліся ў межах трох дзяржаўных утварэнняў — Польшчы, РСФСР і БССР.

У кожнай з гэтых частак былі спецыфічныя ўмовы для беларускай працы. У Заходняй Беларусі існавалі розныя беларускія арганізацыі. У БССР вырашэнне некаторых нацыянальных задач дэкларавала дзяржава. Найгоршая сітуацыя склалася на беларускім этнічным абшары ў РСФСР.

Беларусы на Віцебшчыне і Гомельшчыне сталі нацыянальнай меншасцю. І калі сярод іншых нацыянальнасцяў (латышы, гэбраі) праводзілася інтэнсіўная культурная праца на іх роднай мове, то сярод беларусаў ніякай працы на беларускай мове не было, хоць колькасна яны былі не меншасцю, а большасцю. КПБ не магла не лічыцца з тым велізарным адраджэнскім уздымам, які існаваў у Беларусі да кастрычніка 1917 г. і пасля яго.

Не магла яна не лічыцца і з пастановамі X і XII з'ездаў РКП(б), у якіх была сфармуляваная праграма нацыянальнага развіцця разняволеных народаў.

Каб прыстасаваць пастановы X з'езда РКП(б) да мясцовых умоваў, былі выпрацаваныя тэзісы «Камуністычная партыя і нацыянальнае пытанне». Яны былі абмеркаваныя на сходзе Менскай партарганізацыі і апублікаваныя як вынік дыскусіі вакол беларускага пытання.

Акрамя паўтарэння асноўных палажэнняў X з'езда, у тэзісах падкрэслівалася неабходнасць увядзення беларускай мовы, звярталася ўвага на існаванне беларускай дзяржаўнасці з IX стагоддзя. Пазней выкрывальнікі нацдэмаў назавуць гэтыя тэзісы «катэхізісам нацыяналдэмакратызму». Аўтарам гэтых тэзісаў быў наркам асветы, гісторык, педагог, галоўны ідэолаг і творца нацыянальнай палітыкі ў Беларусі, адзін з кіраўнікоў нацыянальна-культурнага будаўніцтва ў краіне Усевалад Макаравіч Ігнатоўскі.

Адной з задач, якую патрэбна было неадкладна вырашаць, было ўзбуйненне тэрыторыі Беларусі, яе нацыянальна-тэрытарыяльная кансалідацыя. Паставіць пытанне аб пашырэнні тэрыторыі спрабавалі не раз. Гэта было ў лістападзе 1920 г. (прызнана заўчасным) і ў лютым 1921 г. («Даклад 32-х»).

Вялікую грамадзянскую мужнасць праявіў Ігнатоўскі, каб даказаць беларускасць забраных земляў, каб пашыраць культурна-нацыянальную працу ў Гомельшчыне і Віцебскай Беларусі.

Праграма беларускага адраджэнскага руху супадала з дзяржаўнымі інтарэсамі БССР, і гэта давала магчымасць выкарыстоўваць дзяржаўныя органы БССР і РСФСР.

Штабам змагання за нацыянальнае самавызначэнне сваёй Бацькаўшчыны, за вяртанне яе спрадвечных земляў стаў Наркамат асветы ССРБ, які ўзначальваў Усевалад Ігнатоўскі. З 1921 г. гэты орган пачаў, за выразам Паўла Любецкага (які многа пісаў пра беларускую культурна-нацыянальную справу ў РСФСР), «штурм русацянскіх крэпасцяў Усходняе Беларусі».

Стараннямі НКА ССРБ і Паўнамоцнага прадстаўніцтва БССР пры ўрадзе БССР увесну 1921 г. пры НКА РСФСР было заснавана Беларускае Цэнтральнае Бюро (БЦБ), задачай якога была арганізацыя і кіраванне нацыянальнай сістэмай адукацыі ў месцах кампактнага пражывання беларусаў. БЦБ мела на месцах сваіх інспектараў, арганізаваных у беларускія секцыі пры губернскіх аддзелах народнай асветы.

Беларуская секцыя пры Віцебскім губана была створана 29 кастрычніка 1921 г.

Але склалася парадаксальная сітуацыя. Партыйнае і савецкае кіраўніцтва перашкаджала яе працы, а загадчык губана Хрыпкоўскі заяўляў інструктару з Масквы наступнае: «Чаго вы турбуецеся? Ніякіх тут беларусаў няма ні ў горадзе, ні ў губерні... Ведаеце, што мы вашай беларускай секцыі не прызнаем, ведаемасцяў на пенсію вашым працаўнікам не падпішам...»

Секцыя існавала доўгі час фармальна, у атмасферы непрыязі і перашкод з боку органаў улады, якія выступалі супраць развіцця беларускага нацыянальна-культурнага руху.

Непрыняцце беларускай ідэі на Віцебшчыне тлумачылася перш за ўсё небеларускім нацыянальным складам партыйнага і савецкага апарату.

«Але ж гэтыя самыя правадыры правідлова разумеюць, што калі беларус распачне сваю культурную працу, дык ён пацягнеца да Менску, як да беларускага культурна-асветніцкага цэнтру, чаго надта баяцца мясцовыя дзеячы, ня выйшаўшыя зь сям'і беларускага люду», — такі адказ гучаў з артыкула ў «Савецкай Беларусі» 29 лістапада 1921 г. Зразумела, гэта так і было.

Прыкладаў антыбеларускіх настрояў, непрыняцця беларушчыны можна прывесці многа. Гучалі яны са старонак газеты «Савецкая Беларусь». Вось адзін з іх.

«Віцебская паштова-тэлеграфная кантора адмовілася прыняць афіцыйную тэлеграму ад Віцебскага археалагічнага інстытуту ў Менск на імя рэктара Беларускага Універсітэту з прывітаньнем і пажаданьнем Універсітэту творчай працы сярод адраджаючагася беларускага народу», — паведамляў карэспандэнт «Савецкай Беларусі» 17 лістапада 1921 г. Трэба думаць, адмова грунтавалася на тым, што тэлеграма была па-беларуску.

Ніжэй публікуюцца два дакументы: дакладная запіска У. М. Ігнатоўскага і артыкул М. В. Мялешкі. Абодва аўтары — выразнікі і носьбіты беларускай справы, беларускай ідэі. Адзін — у межах БССР (з Менскай Беларусі), другі — з Віцебска (Віцебскай Беларусі).

Аб'ядноўвае гэтыя дакументы адна тэма — беларуская праца на Віцебшчыне, 1922 год. Абодва аўтары глыбока ўсведамляюць карэнныя жыццёвыя інтарэсы беларускай супольнасці.

9 чэрвеня 1922 г. Прэзідыум ЦК КП(б)Б прыняў рашэнне: дакладную запіску члена КПБ Ігнатоўскага аб ненармальнасцях у пастаноўцы беларускай культурна-асветніцкай працы ў Віцебскай губерні накіраваць у ЦК РКП.

Дакумент, які публікуецца, — чарнавік дакладной, адпраўленай у Маскву.

Міхась Вінцэнтавіч Мялешка — беларускі гісторык, этнограф, публіцыст.

Нарадзіўся ў в. Скары Мядзельскага р-на ў 1892 г.

Працаваў выкладчыкам Віцебскага археалагічнага інстытута. З 1923 г. — супрацоўнік Цэнтрархіва, супрацоўнік Інбелкульта.

У ліпені 1930 г. арыштаваны ОГПУ і высланы ў Самару на 5 гадоў. У лютым 1938 г. зноў арыштаваны органамі НКВД Куйбышаўскай вобл. Па заканчэнні следства вызвалены. Далейшы лёс невядомы. Рэабілітаваны 15.XI.1957.

Віцебскі археалагічны інстытут быў невялікай выспай беларушчыны ў гэтым краі: тут вялося даследаванне Беларусі, тут наладжваліся выставы беларускіх старадрукаў, тут упершыню загучала беларуская мова на лекцыях М. Мялешкі, А. Шлюбскага па беларускай літаратуры, гісторыі, этнаграфіі.

Артыкул М. Мялешкі (М. Скарэўскага) знаходзіўся сярод папераў У. Ігнатоўскага, якія захоўваюцца ў Нацыянальным архіве. Уверсе — пазнака рукой Ігнатоўскага: «1922» (зялёным чарнілам). Невядома, ці то артыкул прапаноўваўся для друку, ці то Мялешка прыслаў яго Ігнатоўскаму як інфармацыю для роздуму. Артыкул — на рускай мове.

У Цэнтральнае Бюро Кампартыі Беларусі

Дакладная запіска сябра КПБ У. Ігнатоўскага

Як камуніст і наркамасветы Беларусі, лічу сваім абавязкам падаць наступную дакладную запіску ў ЦК КПБ і прашу накіраваць яе ў ЦК РКП.

Жадаючы пазнаёміцца з пастаноўкаю беларускае культурна-асветнае працы ў Віцебшчыне, я зрабіў паездку ў Віцебск (4.V — 8.V) і лічу, што там дапушчана ў гэтай справе вялікая памылка, якую неабходна выправіць, бо ў

адваротным выпадку яна шкодна адаб'ецца на нашай камуністычнай працы ня толькі ў Віцебшчыне, але і на ўсёй тэрыторыі эканамічна-этнаграфічнай Беларусі як савецкай, так і закардоннай.

Беларусь зьяўляецца вельмі стракатай краінай па свайму этнаграфічнаму складу. Пастараюся гэта ілюстраваць лічбамі, якія маю ў распараджэньні. Гэтыя лічбы хоць і ўстарэлі, але яны даюць усё ж прыблізную карціну этнаграфічнага складу Беларусі ў рамках старога разьмеркаваньня па губэрнях.

Паводле Фартунатава (1906 г.), мы маем наступны статыстычны матэрыял:

Губэрня	% беларусаў	% вялікарус. і ўкр.	% гэбраяў	% літоўц. і латышоў	% палякаў
Магілёўская	82,1	3,8	12,1	—	1
Менская	76,1	4,6	16,0	—	3
Віленская	56,0	5,0	12,7	17,6	8,3
Віцебская	52,0	13,3	11,7	17,6	3,4
Горадзенская	43,9	27,3	17,3	—	10

Паводле Янчука, мы маем наступны статыстычны матэрыял, які датычыць толькі беларусаў і адносіцца да даваеннай пары:

Губэрня	Колькасьць бел. насельн.	Працэнтныя стасункі
Менская	2.500.000	85 %
Магілёўская	2.200.000	83 %
Віленская	1.500.000	60 %
Віцебская	1.200.000	55 %
Горадзенская	1.000.000	50 %
Смаленская	900.000	40 %
Чарнігаўская	300.000	25 %
Ковенская	100.000	10 %

Паводле Шэндрыка і Доўнар-Запольскага, па 4-х губэрнях — Віцебскай, Менскай, Магілёўскай і Смаленскай — мы маем наступны статыстычны матэрыял у выглядзе сярэдняй лічбы на пададзеныя чатыры губэрні: беларусы — 66,3 %, вялікарусy — 12,4 %, палякі — 5,4 %, гэбраі — 8,3 % і г. д.

Нягледзячы на пэўнае разыходжаньне ў дэталях, статыстычныя матэрыялы даюць нам яскравы малюнак эт-

награфічна-побытавай разнастайнасьці ў Беларусі, якая здаўна паставіла тут на вырашэньне востра нацыянальнае пытаньне. Кастрычніцкая рэвалюцыя, якая кіруецца Камуністычнаю партыяй, маючы на мэце разьвязаньне клясавых задачаў, не магла абмінуць нацыянальнага пытаньня. Трэба было вырашыць нацыянальнае пытаньне так, каб яно не зацямняла асноўнага ў рэвалюцыі. Нацыянальная барацьба і шавінізм павінны быць выкараненыя, каб яны не перашкаджалі разьвіцьцю барацьбы клясавай. Палітычна гэтая зьява выявілася ў стварэньні Савецкай фэдэрацыі як пераходнай ступені да дэмакратычнага цэнтралізму. У культурным дачыненні гэта выявілася ў прыняцьці X зьездам РКП тэзаў па нацыянальным пытаньні, якія вызначаюць камуністычную лінію паводзінаў у рашэньні культурна-нацыянальных пытаньняў у Савецкай Беларусі.

Віцебская губэрня ёсьць тыповаю рознанацыянальнаю губэрняю. Вышэйпададзеныя статыстычныя матэрыялы даюць нам уяўленьне аб яе этнаграфічным складзе. Тут жывуць беларусы (ад 52 да 55 %), латышы (ад 17,6 да 20 %, апошняя лічба значыцца ў матэрыялах Шэндрыка), гэбраі (каля 12 %), вялікарусы, украінцы і г. д. Такім чынам, і тут трэба ўмела падыходзіць да нацыянальнага пытаньня і весьці яго так, каб яно не перашкаджала вырашаць клясавыя праблемы. У стасунку да беларускага нацыянальнага пытаньня тут якраз гэтае патрабаваньне, на мой погляд, не ажыцьцёўлена.

На маё пытаньне, ці ёсьць пры Віцгубанарасьветы беларуская сэкцыя, загадчыца губанарасьветы тав. Шэйдліна адказала, што сэкцыі няма і што існаваньне яе яна лічыць непатрэбным. Паводле яе заявы, усе беларусы гавораць на расейскай мове, і іх трэба вучыць і распаўсюджваць сярод іх культуру на расейскай мове. Губкампарт, паводле яе словаў, прыняў адпаведную пастанову, і яна ў сваім рашэньні не адчыняць белсэкцыі кіруецца ня толькі сваёю думкаю, але й пастановаю губкампарту.

За некалькі дзён да майго прыезду ў Віцебск прыехала з Масквы інструктар Цэнтральнага Бюро пры Саўнацмене Наркамасьветы РСФСР Шышова. Зь яе мандату я ўбачыў, што цэнтар не падзяляе думку Віцебскай губ. і загадвае ёй заняцца на месцы арганізацыяй белсэкцыяў. Калі яна прапанавала губанарасьветы арганізаваць бел-

сэкцыю, то аддзел нарасьветы пісьмова даў ёй адказ, што калегія «з-за адсутнасці сродкаў арганізацыю белсэкцыі лічыць нясвоечасоваю». Такі адказ я лічу вельмі нездавальняючым.

Калі калегія не хацела беспартыйнаму інструктару паведамляць сапраўдных прычынаў (якія паведаміла мне — камуністу), то трэба было фармуляваць іх больш удала. Інструктар з поўнай падставай заяўляе, што аддзел нарасьветы даў няправільны і прадузяты ў дачыненні да беларускай нацыі адказ, таму што: 1) сродкі на спецыяльную сэкцыйную працу адпушчаныя з цэнтру і 2) знайшліся ж сродкі на працу сэкцыяў гэбрайскай і латыскай, хоць гэбраяў і латышоў у губэрні значна менш, чым беларусаў. Таксама тлумачылі адказ і тыя беспартыйныя беларусы, зь якімі мне давалося сустракацца ў горадзе. Я не лічу магчымым паведамляць беспартыйным той адказ, які я атрымаў ад аддзелу нарасьветы як камуніст, і прыдумляў іншыя матываваныя, якія б змякчылі той шавіністычны настрой, якім была насычаная атмасфэра з-за няўдалай рэзалюцыі аддзелу нарасьветы.

Я, як стары беларускі навуковы й культурны працаўнік, катэгарычна заяўляю, што ў Віцебскай губэрні ёсць беларусы, якія гавораць на беларускай мове, ня ў меншай працэнтнай колькасці, чым, напрыклад, латышы й гэбраі. Русыфікацыя царскага рэжыму й фабрычна-заводзкі капітал не маглі пранікнуць у глухую вёску, а беларусы ёсць пераважна ейнымі жыхарамі. Русыфікацыя захапіла невялікую групу беларускай інтэлігенцыі й гарадскога бел. пралетарыяту, які таксама ня ёсць шматлікім. Вяскі пралетарыят і сялянства ў масе сваёй гавораць на беларускай мове. Сьцьвярджаць, што вёска ў Віцебшчыне гаворыць у масе на расейскай мове, азначае ці зусім ня ведаць вёскі, ці не лічыцца з працай у вёсцы.

Сярод зрусыфікаванай інтэлігенцыі таксама ў апошні час зьявілася групоўка гэтак званых адраджэнцаў, якая ня толькі гаворыць і піша па-беларуску, але, што горш, будзіруе нацыянальнае пытаньне пры самай малой памылцы з нашага боку. Што да гарадоў Віцебшчыны, то яны гавораць на такой расейскай мове, якая мае на сабе ўсе адбіткі беларускае мовы. На кожным кроку чуваць тыповыя для беларускай мовы — заўсёды цьвёрдае «р», «ў» замест «в», «дз», «дж» і г. д. На маё запытаньне, дзе знаходзіцца археалагічны інстытут, я атрымаў ад «советской ба-

рышні» ў каапэратыве мясцовага Раб. мастацтва і асьветы такі адказ: «У архиерейском доме». Адказ зь філялягічнага боку вельмі тыповы. Яшчэ ўвосень гэтага навучальнага году да мяне як да наркама асьветы Беларусі прыяжджаў дэлегат з Воршы (Віц. губ.) па літаратуру на беларускай мове і выкладчыкаў беларусазнаўства. Запыты на літаратуру прыходзілі да мяне і з г. Віцебска, і зь Лепельскага павету. Этнограф Сапуноў і цяпер яшчэ праводзіць у Віцебскай губэрні збор і запіс беларускае народнае творчасьці і г. д. Можна прывесьці дастатковую колькасць фактаў у доказ маёй высновы.

Зыходзячы з вышэйсказанага, я лічу, што пастанова губкама й рашэньне нарасьветы аб неадчыненьні белсэкцыі: 1) супярэчыць пастановам X зьезду РКП па нацыянальным пытаньні і праграме нашае партыі; 2) супярэчыць першаму пункту палажэньня прынятае намі працоўнае школы аб навучаньні ў школе на роднай мове; 3) стварае на месцы шавіністычную атмасфэру; 4) у Беларусі Савецкай стварае разгубленасьць у партыйных беларускіх колах і той жа шавінізм у беспартыйных беларускіх колах; 5) у Беларусі закардоннай, дзе нацыянальнае пачуцьцё беларусаў надзвычай узбуджана з прычыны белапольскага сацыяльна-нацыянальнага прыгнёту, зьмяншае цягу да Савецкай Беларусі й Расеі, што я магу даказаць пісьмовымі закардоннымі матэрыяламі, якія маю.

Мая прапанова наступная:

1) неабходна арганізаваць белсэкцыі пры аддзелах нарасьветы ў тых губэрнях, дзе ёсьць беларускае насельніцтва;

2) паставіць на абмеркаваньне тэзы па беларускім пытаньні, надрукаваныя ў «Известиях КПБ» як вынік дыскусіі адказных работнікаў Менскай арганізацыі КПБ. Калі ў іх ёсьць месцы, якія трэба ўдакладніць, — выправіць іх і прасіць ЦК РКП(б) зацьвердзіць як тэзы, абавязковыя для камуністаў, якія працуюць сярод беларускага насельніцтва.